

Ольга БОГАТИРЬОВА

науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності у сфері кримінальної юстиції управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу,
доктор юридичних наук
30olechka@gmail.com

УДК 343.8

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Упродовж 2015 року на лікуванні у психіатричних закладах перебувало 3 221 психічно хвора людина. Такі особи згідно зі ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» наділені тими самими правами і свободами, що й інші громадяни. Обмеження допускаються лише у випадках, передбачених Конституцією України та відповідно до законів України. У міжнародних договорах також закріплено положення, що психічно хворі особи можуть користуватися аналогічними правами, що й особи з іншими хворобами. Однак на практиці ситуація є дещо іншою – систематично порушуються права осіб з вадами психічного здоров'я.

Як зазначено у звіті, оприлюдненому на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, за результатами моніторингових візитів у 2014 році до психіатричних закладів системи Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ України) виявлено низку порушень основних потреб пацієнтів психіатричних лікарень, зокрема: відсутність вентиляції, недостатність освітлення, перевантаженість палат, незадовільний стан санітарних кімнат, відсутність перегородок та дверцят у туалетних кабінках, наявність металевих ґрат на вікнах, у багатьох закладах немає системи протипожежної сигналізації, не облаштовано майданчиків для прогулянок.

Причиною системних порушень є незахищеність вказаних осіб, їх нездатність відстоювати свої права та чинити будь-який опір незаконним діям. На жаль, таким становищем пацієнтів нерідко зловживають медич-

ні працівники. Як свідчать прокурорські перевірки, керівники психіатричних лікарень намагаються використовувати хворих як робочу силу у власних корисливих мотивах і в інтересах третіх осіб, у тому числі на присадибних ділянках персоналу закладу, полях місцевих чиновників, фермерів тощо. Технічний персонал лікарні змушує пацієнтів виконувати роботу замість себе (миття підлоги, посуду).

З огляду на вказані зловживання та погіршення в цілому стану законності у психіатричних закладах важливо дослідити питання дотримання прав психічно хворих осіб шляхом здійснення прокурором нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Питання застосування примусових заходів медичного характеру досліджують вчені двох наук – юридичної (кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального права та кримінології) і медичної (психіатрія, психологія й галузь клінічної медицини).

Науково-теоретичне вивчення зазначеного питання у сфері юриспруденції здійснювали такі науковці, як: Ю.В. Баулін, С.В. Бородін, В.М. Бурдін, С.Є. Віцин, О.М. Джужа, І.В. Жук, В.П. Емельянов, М.М. Книга, В.В. Лень, М.І. Мельник, А.А. Музика, О.І. Немченко, В.І. Осадчий, М.І. Панов, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, С.Л. Шаренко та інші.

Захищено дисертаційні роботи «Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця» (2003); «Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження

злочинності» (2009); «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України» (2009); «Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування» (2014) [1; 2; 3; 4].

До вагомих наукових надбань з цього питання у реферативній базі належать: «Науково-практичний коментар статей IV, XIV розділів Загальної частини Кримінального кодексу України» [5] та монографія «Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру» [6].

Серед методичних напрацювань з досліджуваного питання пропонуються розроблені Генеральною прокуратурою України спільно з Національною академією прокуратури України методичні рекомендації «Щодо організації прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру та проведенні стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою» (2013).

Метою статті є дослідження особливостей прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до наказів МОЗ України від 19 листопада 2014 року № 869 «Про внесення змін до Територіального розподілу відділень з посиленням наглядом для застосування за рішенням суду до психічно хворих примусових заходів медичного характеру» [7] та від 24 грудня 2014 року № 1000 «Про внесення змін до Переліку спеціалізованих судово-психіатричних експертних установ України та психіатричних закладів, у структурі яких функціонують судово-психіатричні експертні відділення (комісії)» [8] станом на 1 січня 2016 року на території України примусові заходи медичного характеру застосовуються у 12 відділеннях із посиленням наглядом, 153 – зі звичайним наглядом психіатричних лікарень та в 9 центрах і відділеннях для здійснення стаціонарної судово-психіатричної експертизи осіб, які перебувають під вартою.

Госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом відповідно до положення ч. 3 ст. 94 Кримінального кодексу України (КК України) застосовується щодо психічного хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого

суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку. Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом застосовується до психічного хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду (ч. 4 ст. 94 КК України) [9].

Аналізуючи зазначену статтю КК України, В.В. Лень у своїй монографії «Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції» слушно зауважує, що в законі відсутні загальні критерії для розмежування вказаних видів медичної допомоги. Цим створюється загроза утримання в одному відділенні хворих із різними психічними станами, що негативно позначається на процесі лікування. Наприклад, хворі з явно вираженими антисоціальними установками можуть перешкоджати виконанню необхідних психотерапевтичних заходів під час занять у групах, своєю поведінкою подають негативний приклад іншим пацієнтам. Хворі з підвищеним рівнем гетеро агресії провокують конфлікти з іншими хворими, які відбуваються, у тому числі, із застосуванням насильства. Можливий й інший взаємний негативний вплив між хворими з різним психічним станом [10, 172].

Водночас ч. 4 ст. 94 КК України в частині посилення на психічний стан хворого, що «не становить загрози для суспільства», суперечить чинній ч. 4 ст. 503 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), в якій закріплено: «Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними» [11]. Як наслідок – деякі пацієнти змушені безпідставно лікуватися не амбулаторно, а в психіатричному закладі, що лише погіршує їх психічне здоров'я та посилює стан соціальної дезадаптації.

Як зазначає В.В. Лень, усі психічно хворі, які не вчиняли суспільно небезпечних діянь, утримуються в психіатричному закладі із звичайним наглядом, на відміну від трьох типів психіатричних закладів для осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Хоча й ті, й другі є суспільно небезпечними, і сту-

пільг їх небезпеки для суспільства може бути різний. З огляду на це необхідність існування трьох типів психіатричних закладів є сумнівною [10, 173].

Крім того, у законі визначено назви видів примусових заходів медичного характеру, але не розкрито їх сутність. Тому неможливо визначити для кожного типу психіатричного закладу дозволений ступінь обмеження прав і свобод психічно хворих.

Так, прокурорськими перевіркою, проведеними у 2016 році, встановлено, що під час надання психіатричної допомоги у примусовому порядку допускаються порушення низки основних прав і свобод психічно хворих, зокрема:

– право на медичну інформацію, що передбачає право пацієнта на отримання інформації про свої права, пов'язані з наданням психіатричної допомоги, які закріплені у ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» [12]. Водночас законодавство не містить чітких гарантій забезпечення права на вільний та необмежений доступ до інформації про стан здоров'я (включаючи доступ до історії хвороби) пацієнтам, що хворі на психічні захворювання. Це призводить до систематичного порушення цього права, ненадання інформації як на вимогу пацієнта, так і на вимогу законного опікуна;

– свобода вибору, тобто право на вільний вибір лікаря, методів лікування та лікувального закладу, вимогу про заміну лікаря, лікування за кордоном у разі неможливості надання такої допомоги у закладах охорони здоров'я України. І це не дивно, адже на сьогодні навіть у звичайному медичному закладі пацієнту важко реалізувати своє право на вільний вибір лікаря;

– право на особисту недоторканність, тобто на інформовану згоду на медичне втручання, відмову від такого втручання. У ч. 4 ст. 7 Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачено, що для застосування методів діагностики та лікування і лікарських засобів, що становлять підвищений ризик для здоров'я особи, якій надається психіатрична допомога, необхідне отримання усвідомленої згоди особи. Лікарі не завжди спроможні отримати обов'язкову згоду пацієнта для застосування вказаних вище методів;

– право на оскарження неправомірних рішень і дій (бездіяльності) працівників

закладів охорони здоров'я та відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди. Між тим дуже часто самі психічно хворі пацієнти не усвідомлюють, що їхні права порушуються. А через закритість доступу до психіатричних закладів представників правозахисних організацій, адвокатів та спеціалістів у галузі права ознайомити пацієнтів з їхніми правами є досить проблематично;

– право на належне поводження, що забезпечується матеріально-побутовим та медико-санітарним забезпеченням, дотриманням правил пожежної безпеки у закладах охорони здоров'я. Майже у кожній третій палаті відділень психіатричних лікарень не створено належних умов для тривалого перебування людей. Зокрема, відсутня необхідна кількість умивальників, санвузлів, столів, стільців та інших меблів, призначених для зберігання речей і засобів особистої гігієни, у деяких приміщеннях, особливо душевих кімнатах і санітарних блоках, не додержуються вимоги санітарно-гігієнічного та протиепідемічного режиму, постільна білизна хворих має незадовільний санітарний стан, освітлювальні прилади несправні.

З огляду на неналежне державне фінансування майже у всіх психіатричних закладах усупереч вимогам Порядку організації системи лікувального харчування хворих у закладах охорони здоров'я, затвердженого наказом МОЗ України від 29 жовтня 2013 року № 931 [13], хворі особи не забезпечуються достатнім і повноцінним харчуванням. У середньому по державі добова вартість харчування на одну особу становить від 6 до 10 грн, що є недостатнім;

– право на дозвілля та заняття творчою діяльністю. Зокрема, не створено відповідних гуртків; у закладах відсутній спортивний інвентар; не облаштовано виробничих, навчальних майстерень; трудотерапія хворих як один із засобів лікування та адаптації до нормального життя не використовується.

Нерідко мають місце й порушення під час примусового психіатричного огляду і лікування, що пов'язано передусім із законодавчою прогалиною. Так, згідно зі ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» примусовий психіатричний огляд і лікування можливі лише за рішенням суду після звернення до нього керівника або представника медичного закладу. При цьому у п. 9 ст. 11

зазначеного Закону закріплено: «У невідкладних випадках, коли за одержаними відомостями, що дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, заява про психіатричний огляд особи може бути усною. У цих випадках рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром самостійно і психіатричний огляд проводиться ним негайно» [12]. Оскільки відсутнє законодавче закріплення такого поняття, як «безпосередня небезпека», лікарі його трактують на власний розсуд, і створюються умови для порушення прав пацієнтів.

Тому прокурор, здійснюючи перевірки за додержанням законів при наданні психіатричної допомоги під час реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має звертати увагу на численні порушення статей 14, 16, 21 Закону України «Про психіатричну допомогу» та пунктів 9, 17 Порядку застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні дії у відділенні (палаті) для застосування примусових заходів медичного характеру з посиленом наглядом, затверджених наказом МОЗ України від 8 жовтня 2001 року № 397 [14].

Наприклад, у Вінницькій обласній психіатричній лікарні № 2 на порушення вказаних вище вимог законодавства з 2006 року утримується хворий М. без будь-яких документів, що посвідчували б його особу.

Адміністрацією Миколаївської психіатричної лікарні № 2 при прийнятті осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності та до яких застосовано

примусові заходи медичного характеру, усупереч вимогам статей 395, 516, 532, 533 КПК України до закладу приймалися особи за відсутності документів або відомостей про набуття законної сили рішеннями суду про застосування до них примусових заходів (без розпорядження або відповідної відмітки на самому рішенні). За таких порушень у 2014–2015 роках до лікарні прийнято 4 особи. Аналогічні порушення виявлено у психіатричних закладах Запорізької, Одеської, Рівненської, Хмельницької, Херсонської, Чернівецької областей та міста Києва.

Порушуються вимоги й ч. 2 ст. 95 КК України, ч. 4 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» та відомчих правових актів МОЗ України щодо своєчасного, не рідше одного разу на шість місяців, проведення огляду хворих комісією лікарів-психіатрів з метою надання відповідних висновків про припинення, зміну або продовження примусових заходів медичного характеру.

Разом із тим у багатьох регіонах держави у психіатричних закладах має місце негативна практика обчислення визначеного законодавством 6-місячного строку не з часу такого попереднього огляду, а з дати поміщення до лікарні у разі зміни (продовження) цих заходів. Як наслідок, допускається перевищення граничного строку для застосування примусового заходу медичного характеру та його продовження. При цьому нерідко не враховується, що при зміні умов застосування примусового заходу медичного характеру з одного виду нагляду психіатричного закладу на інший надання психіатричної допомоги залишається у вигляді примусової госпіталізації, а тому строк застосування такого заходу примусу слід відраховувати з моменту першого поміщення до медичного закладу згідно з рішенням суду в кримінальному провадженні, а в подальшому – з часу вступу у законну силу рішень про його продовження або зміну.

Також на порушення вимог ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» адміністраціями низки психіатричних закладів не додержується строк направлення до суду матеріалів для вирішення питання про продовження, зміну чи припинення примусового заходу.

Водночас суди майже у всіх регіонах держави порушують строки розгляду заяв

адміністрацій лікарень про продовження, зміну чи припинення примусових заходів медичного характеру через перенесення судових засідань та з інших підстав. З огляду на це відбувається порушення граничного строку застосування вказаних заходів примусу. Тож прокурору варто пам'ятати, що поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини визнається злочином (ст. 151 КК України).

Отже, як свідчать прокурорські перевірки в нашій державі, у психіатричних закладах у більшості випадків не дотримуються права психічно хворих осіб, зокрема відбуваються систематичні порушення основоположних прав людини. Цьому сприяють, зокрема, і законодавчі прогалини у зазначеній сфері, що призводить до неоднакового тлумачення і застосування положень законодавства.

Прокурори теж не завжди вживають вичерпних заходів для підвищення ефективності нагляду на цьому напрямі та реального усунення порушень законів.

Зважаючи на те, що під час надання психіатричної допомоги допускаються численні порушення статей 14, 16, 21 Закону України «Про психіатричну допомогу» та пунктів 9, 17 Порядку застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, прокурору при здійсненні перевірки за додержанням відповідних законів варто звернути особливу увагу на норми, що регулюють порядок госпіталізації осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, та питання лікування осіб, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру [12, 14].

Список використаних джерел:

1. *Лень В.В.* Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Лень; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 19 с.
2. *Книга М.М.* Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.М. Книга; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
3. *Жук І.В.* Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / І.В. Жук; Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К., 2009. – 20 с.
4. *Яценко А.М.* Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.М. Яценко. – Х., 2014. – 36 с.
5. *Лень В.В.* Науково-практичний коментар статей IV, XIV розділів Загальної частини Кримінального кодексу України / В.В. Лень. – Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. – 42 с.
6. *Шаренко С.Л.* Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру / С.Л. Шаренко. – Х.: Право, 2002. – 208 с.
7. Про внесення змін до Територіального розподілу відділень з посиленням наглядом для застосування за рішенням суду до психічно хворих примусових заходів медичного характеру: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 листопада 2014 року № 869 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20141119_0869.html
8. Про внесення змін до Переліку спеціалізованих судово-психіатричних експертних установ України та психіатричних закладів, у структурі яких функціонують судово-психіатричні експертні відділення (комісії): наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24 грудня 2014 року № 1000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20141224_1000.html
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paran1598#n1598>
10. *Лень В.В.* Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції / В.В. Лень, М.М. Книга. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. – 212 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
12. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

13. Порядок організації системи лікувального харчування хворих у закладах охорони здоров'я, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 жовтня 2013 року № 931 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 9. – Ст. 287.

14. Порядок застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, та Порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які хворіють на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні дії у відділенні (палаті) для застосування примусових заходів медичного характеру з посиленням наглядом, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 року № 397 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 493.

Ольга БОГАТИРЬОВА

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Розглянуто окремі питання прокурорського нагляду за додержанням законів у психіатричних закладах, де перебувають особи, поміщені для лікування психічного захворювання без їхньої на те згоди у рамках кримінального провадження. Досліджено проблеми здійснення такого нагляду при наданні психіатричної допомоги.

Ключові слова: прокурорський нагляд; психіатричний заклад; психіатрична лікарня; кримінальне провадження.

Ольга БОГАТЫРЕВА

ОСОБЕННОСТИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ ПРИ ОКАЗАНИИ ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Рассмотрены отдельные вопросы прокурорского надзора за соблюдением законов в психиатрических учреждениях, где находятся лица, помещенные для лечения психического заболевания без их на то согласия в рамках уголовного производства. Исследованы проблемы осуществления такого надзора при оказании психиатрической помощи.

Ключевые слова: прокурорский надзор; психиатрическое учреждение; психиатрическая больница; уголовное производство.

OLHA BOHATYROVA

FEATURES OF THE PUBLIC PROSECUTOR'S SUPERVISION OF COMPLIANCE WITH LAWS WHEN RENDERING MENTAL HEALTH SERVICES.

The article deals with separate questions of public prosecutor's supervision of observance with laws in mental health facilities where persons are placed there for treatment of a mental disease without them on that consent within criminal proceedings are considered. Problems of implementation of such supervision when rendering mental health services are examined.

Keywords: public prosecutor's supervision; psychiatric establishment; lunatic asylum; criminal proceedings.

